

LES DONES REPUBLICANES DURANT
LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936-1939)

ÍNDEX

PÀGINES

1.Introducció :Objectius o hipòtesi de la recerca.	2 - 3
2.Els antecedents: El context històric de les dones a Espanya.	4
2.1 Canvis va introduir la Segona República respecte els drets de les dones.	4 - 6
2.1.1 Reformes laborals, llei de divorci i de matrimoni civil, llei de l'avortament i la reforma sexual i reformes a l'ensenyament.	7 - 12
3.L'esclat de la guerra civil espanyola.	13
3.1 La imatge de les dones republicanes. Les dones a el imaginari col·lectiu i a la retòrica revolucionària. 3.1.1 La imatge de les milicianes coma resistència Antifeixista.	13 - 16
3.1.2 Les mares combatents.	17 - 19
3.2 Les dones en la supervivència i la resistència civil.	20
3.2.1 El racionament.	20 - 21
3.2.1 L'estraperlo.	21 - 22
3.2.2 Els bombardeigs.	23
3.3 Les dones a l'àmbit laboral.	24 -29
3.4 Les dones a l'assistència social.	30- 32
3.5 Les associacions femenines durant la Guerra Civil.	33 - 36
4.Postguerra: dones republicanes exiliades, reprimides i anul·lades. . . .	37
4. 1 Testimonis orals 4.1.1 Josefina Piquet.	38 - 45
4.2.2 Neus Català.	46 - 51
6.Conclusions.	52 - 54
7.Bibliografia.	55 - 56

1. INTRODUCCIÓ: OBJECTIUS O HIPÒTESI DE LA RECERCA

De quina manera van viure la guerra les dones del bàndol Republicà?

En la història recent d'Espanya, un dels fets més importants va ser la Guerra Civil, de la qual només recordem la lluita al front tant dels vencedors com dels vençuts i oblidem que, durant l'aixecament bèl·lic, una de les peces fonamentals de la lluita antifeixista va ser la resistència civil. Com va ser la vida de les persones a la reraguarda, sobretot les dones, que no només van lluitar per defensar uns drets que tant els havien costat d'aconseguir sinó que a més van haver de sobreviure a la guerra, és l'objectiu d'aquest treball.

Les dones, durant molts anys silenciades, són una part molt important de la Història contemporània pel paper que van desenvolupar durant la guerra. El meu objectiu primordial es donar veu a les dones republicanes per donar a conèixer de quina manera van resistir l'enfrontament bèl·lic i com va ser la seva vida des de l'aixecament fins a l'exili. Amb la intenció de que aquest esdeveniment històric, en què les dones van ser molt importants, mai s'oblidi o s'intenti manipular.

La mobilització del sector femení, quan els homes van anar al front, és la reacció de milers de dones que van veure perillar els seus drets que tant havien desitjat i que finalment, l'ordre polític i social establert: la Segona República, els hi havia concedit.

La hipòtesi de la recerca és que les dones al primer terç del segle XX i en concret durant l'etapa republicana, van gaudir de grans millores respecte als seus drets. Durant la guerra civil van lluitar per garantir aquests drets i, amb l'inici del llarg període franquista, tots els esforços abocats van ser suprimits. D'aquesta manera, es va fer un retrocés en el temps en retornar les dones a la posició de submissió anterior deixant-les totalment anul·lades, sense cap mena de drets.

La estructura del treball consta de tres eixos fonamentals. En primer lloc haurem de veure què és el que va passar a La Segona República, és a dir que situarem el context històric per entendre de quina manera van reaccionar les dones a la guerra. De fet, L'esclat de la guerra és l'eix vertebral de la recerca

on veurem que van fer les dones durant aquest període des de la transformació de les imatges i símbols, fins a la resistència civil, passant per l'àmbit laboral.

Per últim, analitzarem com va ser l'èxode republicà a través de dues fonts orals que ens aporten molta informació sobre la naturalesa de l'èxode. La metodologia del treball es basa en la recerca d'informació en fonts documentals especialitzades sobre Les dones a la Guerra Civil, però sobretot en la recollida i anàlisi de fonts orals que han viscut la guerra i què per a mi són la part més important de la recerca. També he basat el treball en la recerca de fonts audiovisuals i per últim Internet.

2. ELS ANTECEDENTS: EL CONTEXT HISTÒRIC DE LES DONES A ESPANYA

2.1 Canvis que va introduir la Segona República respecte els drets de les dones.

Cartell de la Segona República: "La mujer ante las cortes constituyentes por Margarita Nelken. El divorcio, el voto, la cuestión religiosa y la ley del trabajo." Biblioteca para el pueblo, editorial castrosa

A les eleccions municipals de 1931, la victòria de les forces republicanes va obrir una nova etapa a Espanya on, per primera vegada, s'introduí una constitució democràtica amb sufragi universal i el principi d'igualtat de gènere. Malgrat el debat al parlament entre els diputats i sobretot entre Clara Campoamor i Victòria Kent, al desembre de 1931 s'aprovà el dret de vot de les dones. Aquest fet, va suposar que les dones poguessin començar a reivindicar drets que fins aleshores no s'havien atrevit a demanar. Així doncs, les dones van començar a alliberar-se. Les dones sotmeses, anul·lades i negades, les mares i la muller ideals, fortament vinculades a l'església, va començar a veure un camí, el camí per convertir-se en ciutadanes de ple dret.

"Mujeres ambiciosas, el gobierno de la buena voluntad española os puede dar puestos y responsabilidad. Mujeres generosas, el gobierno de la República os puede dar deberes. Mujeres justas, la república os puede dar derechos. Puede, sabe, quiere y le conviene"!

¹ M. Martínez, Sierra. *La mujer española ante la República*. Madrid, ed. De la esfinge, 1931

Ben cert és que durant els dos anys que va durar el govern d'esquerres es van fer reformes en tots els àmbits. En el terreny laboral, es pretenia millorar la situació de les treballadores i defensar el dret de les dones casades al treball remunerat. Pel que fa al matrimoni, la nova constitució establí la igualtat en el matrimoni. Però malgrat l'esforç del govern per a revalorar els drets de les dones, per la ideologia de l'època encara patriarcal, la influència de l'església i les concepcions tradicionals discriminatòries de gènere, no es va poder aconseguir tot allò desitjat.

La Segona República aportà drets polítics, socials i civils, millorant la condició de les dones però tot i així, els rols de gènere tradicionals que s'identificaven amb les dones no s'havien pogut desfer. És per això que en els escenaris de vida pública i política predominaven els homes i eren comptades les dones. Per exemple, al Parlament hi van haver tant sols nou diputades durant tot el govern de la República entre les quals hi havia Margarita Nelken, Dolores Ibarruri, Federica Montseny, Primera ministra de sanitat durant la guerra i primera ministra a Europa, Clara Campoamor o Victòria Kent, directora general de les presons Espanyoles.

''Jo no crec, que ho puc creure que la dona sigui un perill per a la República, perquè jo he vist la dona reaccionar davant la Dictadura i amb la República (...) Resoleu allò que vulgueu, però assumint la responsabilitat de donar entrada a aquesta meitat del gènere humà en la política, perquè la política, sigui una cosa de dos, perquè tan sols hi ha una cosa que fa només un sexe: donar a llum. Les altres, les fem tots en comú, i no podeu ara venir a legislar, a votar impostos, a dictar deures, a legislar sobre la raça humana, sobre la dona, i sobre el fill, aïllats, fora de nosaltres.'''²

² *Discurs de Clara Campoamor Agost de 1931: Es tracta d'un discurs de la diputada del Partit Radical, Clara Campoamor publicat l'agost de 1931 i traduït del Castellà. Aquest text està extret del llibre de text Història ed. Vicens Vives, pàgina 262 on Clara Campoamor defensa el vot femení.*

Clara Campoamor i Victòria Kent van mantenir un intens debat sobre concedir o no el dret de vot a la dones. Victòria Kent deia que la dona no estava culturalment preparada per votar ja que tradicionalment se la vinculava a l'església i a les dretes que posarien el perill el govern republicà. En canvi, Clara Campoamor defensava que era pel principi de justícia que, en una constitució democràtica, les dones poguessin votar.

Finalment, el 9 de desembre es va aprovar el sufragi universal i, a les eleccions de 1933, més de sis milions de dones van tenir l'oportunitat per primera vegada d'exercir el dret de vot. Després del triomf de les dretes, que va donar pas al bienni conservador, hi va haver una gran polèmica entorn a la influència del vot femení en els partits més conservadors.

Hi ha investigacions posteriors que demostren que el vot femení no va ser determinant per la victòria de les dretes. És a dir que la causa fonamental de la derrota republicana cal cercar-la en la divisió dels partits republicans que van presentar candidatures per separat, ja que estaven fragmentats. Bona mostra d'això es veu en la victòria de les forces republicanes al febrer de l'any 1936 on també hi van votar les dones³.

³ M. Vilanova: *La participació electoral i el vot de les dones durant la Segona República a Catalunya*, 1999

2.1.1 Reformes laborals, llei de divorci i de matrimoni civil, llei de l'avortament i la reforma sexual i reformes a l'ensenyament.

Les reformes laborals

A la darreria del segle XIX i principis del segle XX, els llocs més industrialitzats del territori espanyol eren Catalunya, Navarra, el País Basc i Madrid. Tot i que Espanya havia tardat en engegar la seva industrialització, un segle més tard que els altres països europeus, als nuclis industrialitzats les dones de classe obrera treballaven en les fàbriques a més d'encarregar-se del treball de la llar (reproducció, manteniment de la família, feines domèstiques...) Els censos i estadístiques sobre la població activa, no reflectien el treball de la dona i d'altra banda les activitats domèstiques i les activitats agrícoles entre d'altres no eren considerades treball, és a dir, que aquestes activitats productives quedaven excloses, no es valoraven.

''No podem deixar de fer notar la desigualtat injusta intolerable, entre el jornal de l'home i de la dona (...). Potser es dirà que el jornal de la dona és considerat com un auxiliar, més que no pas com un mitjà de vida familiar; però això és voler tancar els ulls a la realitat, perquè sovint el jornal de la dona és l'únic suport d'una família pobre i això hauria de ser prou per defensar, dins de la justícia, i en igualtat de producció, que el jornal de la dona no ha de ser menor que el de l'home.'''⁴

Conclusions del Sindicat de L'agulla de València, 1917

Durant la Segona República, encara no s'havia acabat d'acceptar la idea de que les dones no només es fessin càrrec de la llar sinó que també poguessin sortir a treballar al mercat laboral. La moral catòlica defensava que el treball de la dona fora de casa era un perill per al nucli de la família, on la dona havia de ser la perfecta esposa i mare que s'havia d'ocupar total i exclusivament de la llar. Aquesta ideologia a la pràctica només va funcionar en

⁴ Fragment extret de la pàgina 209 del llibre d'Història d'Espanya de Batxillerat de l'editorial Vicens Vives

famílies burgeses i aristòcrates amb cert nivell econòmic i, en aquest cas, les dones van quedar recloses a casa. Les famílies de classe obrera no podien viure només amb un salari, així que tots els membres de la família havien de treballar.

Durant el bienni transformador es varen fer un seguit de reformes laborals que milloraren lleument la situació laboral de les dones: es va crear una llei de contractes de treball que regulava la negociació col·lectiva, una llei de jurats mixtos que pretenia equiparar els salaris dels dos sexes, encara que a la pràctica hi havia desigualtats salarials. També es van donar set dies de vacances pagades a l'any, es va incrementar una mica els salaris, es van crear assegurances socials, es va establir la jornada laboral de 8 hores, 40 hores setmanals, i es va donar el permís de maternitat. Es va intentar reduir la desigualtat salarial entre homes i dones encara que, a la pràctica, continuaven havent-hi desigualtats de gènere al treball.

La llei del divorci i del matrimoni civil

Per primera vegada a la Història d'Espanya, amb la Constitució republicana es va admetre la llei del divorci i del matrimoni civil. El divorci fou el reconeixement per la legislació civil del trencament d'un matrimoni. La introducció del matrimoni civil a la legislació republicana es degué a la necessitat que tenien els governs d'esquerres que tenien per declarar la laïcitat de l'estat espanyol, el fort rebuig anticlerical que perseguia separar l'estat de l'església. El matrimoni religiós no consentia el fet que una parella es separés o es divorciés a no ser que pogués declarar que aquest matrimoni mai havia existit, mentre que el matrimoni civil, permetia la unió de dues persones i contemplava la possibilitat del divorci legal que permetia que aquesta parella, un cop dissolt el matrimoni, pogués establir vincles sentimentals amb altres persones. També es van reconèixer els drets dels fills i filles il·legítims.

La llei de l'avortament i la reforma sexual

A l'any 1933, es van celebrar les Primeres jornades eugèniques espanyoles a Madrid on es va debatre sobre la sexualitat, i les relacions entre homes i dones. Durant aquestes jornades es va crear un nou concepte d'amor on el sexe era considerat una font de plaer i no alguna cosa pecaminosa, trencant els esquemes tradicionals sobre l'amor amb fins exclusivament reproductius.

D'altra banda també, es creà un nou concepte de paternitat, en el qual no era important el nombre de fills que es poguessin tenir sinó el nombre de fills que es poguessin mantenir.

Tres o quatre anys després de la celebració d'aquestes primeres jornades eugèniques i en plena guerra civil, el govern de la Generalitat Republicana, aprovà el dia 9 de gener de 1937, un decret sobre la reforma eugènica de l'avortament.

La ministra de sanitat, Federica Montseny, anarquista juntament amb la col·laboració de la Generalitat catalana decidiren legalitzar aquesta pràctica efectuant-se a hospitals, clíniques o a institucions sanitàries. Les raons per les quals van justificar l'avortament van ser d'àmbit terapèutic, eugènic o ètic.

El fet que la Generalitat Republicana acceptés aquesta reforma sexual va escandalitzar la societat catalana més conservadora, que normalment tenia vincles cristians, ja que trencava tots els esquemes religiosos i tradicionals sobre les relacions sexuals i sentimentals.

Aquesta mesura es desenvolupà a Catalunya perquè Barcelona, una ciutat fortament industrialitzada, comptava amb el 40% de la classe obrera que eren dones que treballaven a les fàbriques i que alhora s'havien d'encarregar de la llar. Una doble tasca que no permetia poder encarregar-se del manteniment dels fills tant econòmicament com en espai de temps, ja que les jornades de treball eren molt llargues. En aquella època no existien uns anticonceptius que realment fossin útils i sempre hi havia el risc d'un embaràs no desitjat o d'un possible naixement d'un nadó que no es podia mantenir econòmicament.

Per als anarquistes, la relació sexual no necessàriament havia de ser un acte de procreació sinó que també era una font de plaer humà.

Per tant, aquesta llei reflectia d'una manera clara la necessitat de trencar amb els esquemes religiosos tradicionals i fer una autèntica revolució, no només bèl·lica sinó també social, per a transformar a la societat i a més alliberar les dones.

Les reformes a l'ensenyament

L'any 1930 les diferències entre l'educació dels homes i de les dones eren molt grans: en primer lloc l'analfabetisme de les dones estava un 15% per damunt del dels homes, i a les escoles primàries hi havia quatre nens per cada nena escolaritzada. En segon lloc només un de cada vuit estudiants universitaris era dona. Això significava el 0,1% de les dones entre 16 i 20 anys i representava el 4,2% del cos d'estudiants. La majoria de les dones universitàries cursaven estudis de lletres, de magisteri o de farmàcia. Per últim les dones tenien prohibit participar en oposicions a notari, registrador de la propietat i jutge⁵

Una de les reformes més importants del govern de la Segona República va ser la de l'ensenyament, a la que es van destinar molts recursos. El seu objectiu primordial era desenvolupar una educació liberal i laica i que l'estat garantís el dret a l'escolarització a tota la població. Els seus principis eren racionalistes i inspirats en la fraternitat. Per tant, calia estructurar aquesta nova escola unificada creant un sentiment universal de solidaritat i d'acord amb les inquietuds de la societat humana i a base de la supressió de tota mena de privilegis⁶

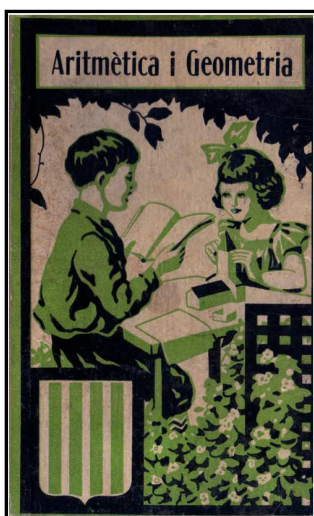
D'aquesta manera es va intentar posar fi a l'ensenyament religiós i es va desenvolupar una reforma coeducativa, laica, obligatòria i gratuïta. Es van crear més de 10.000 escoles i es crearen 7.000 places per a mestres.

La coeducació era l'educació conjunta entre nens i nenes. Malgrat aquesta reforma pedagògica, val a dir que encara hi havia una distinció entre

⁵ Fragment extret de la pàgina 208 del llibre d'història d'Espanya de Batxillerat de l'editorial Vicens Vives.

⁶ Preàmbul del Decret del Consell de l'Escola Nova Unificada. Diari oficial de la Generalitat de Catalunya, 27 de juliol del 1936. Educar en temps de guerra. Ciutat de Barcelona

els rols i les tasques que desenvolupaven les nenes d'una banda i els nens d'una altra. Per a la dona va significar un petit pas més en la recerca de la igualtat entre sexe femení i masculí.

Llibre d'aritmètica i geometria que pertanyia al meu avi és de l'època de la Segona República. És un bon record familiar. Aritmètica i geografia per Josep Dalmau Carles, graus elemental i mig. Enciclopèdia cíclico-pedagògica (1931)

Aquestes mesures innovadores es van dur a terme, bàsicament, per motius pedagògics ja que si es barrejaven nens amb nenes tindrien una major preparació per a la vida social i per a la vida sexual. Totes les experiències coeducatives varen ser rebutjades per l'església ja que exigien un tipus d'educació diferent per a les dones, més vinculat a les tasques domèstiques que al treball laboral.

Aquestes reformes que es van fer durant el govern de la República, van suposar l'abandonament de les idees tradicionals i religioses i serviren per a replantejar-se les relacions socials entre ambdós sexes.

D'altra banda s'intentà millorar el nivell cultural de la població que fins a les primeres dècades del segle XX, era majoritàriament analfabeta. Les missions pedagògiques anaven destinades als sectors més humils de la població que consistien en grups ambulants, professors i intel·lectuals que portaven biblioteques, cors, conferències, teatre i cinema.

Amb les eleccions del 1933, on les dones van tenir l'oportunitat de votar, va guanyar el govern conservador i de dretes d' Alejandro Lerroux i llavors tots els avenços que s'havien fet respecte a l'educació van patir un pas enrere. Les polítiques que es van emprar durant el bienni conservador van ser un retrocés i un boicot respecte a les innovacions en l'educació. Contràriament es va incrementar el pressupost per al clero.

Les missions pedagògiques van ser creades a La Segona República per a portar cultura, entreteniment i progrés al món rural. Era una escola ambulant que anava de poble en poble. Als anys 30 el 75% de la població espanyola vivia en els pobles i més del 35% era analfabeta. L'educació al món rural estava abandonada per unes classes dirigents que vivien en la ciutat. Els mestres estaven mal pagats i desmotivats. Quan al 1931 va triomfar la República un dels objectius fonamentals era millorar la situació de l'educació, igualar les oportunitats del camp i de la ciutat i fer saber als pagesos que ells també eren ciutadans de la Segona República.

Els objectius de les missions pedagògiques era apropar la cultura general mitjançant biblioteques ambulants, sessions de cine , de teatre, de música...

Les dones van tenir un paper molt destacat en les missions pedagògiques, les mestres viatjaven de poble en poble amb els homes, convivia junts i compartien vivències en un temps on les convencions socials tradicionals encara estaven molt arrelades a la societat.⁷

⁷ Veure aquest enllaç a Youtube amb imatges reals sobre les missions pedagògiques http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=5rmWEc_lqrg

3. L'ESCLAT DE LA GUERRA CIVIL

3.1 la imatge de la dones republicanes

3.1.1 La imatge de les milicianes com a resistència antifeixista

Fotografia feta per Hans Gutmann a Marina Ginestà a la terrassa de l'hotel Colom de Barcelona

Amb l'esclat de la Guerra Civil el rol de la dona va canviar i, en un context revolucionari de guerra contra el feixisme, hi van haver dues representacions de la dona: la miliciana i la mare combatent. Llavors, la figura miliciana va ser desenvolupada com una campanya propagandística i un símbol en contra del feixisme i passà a formar part de la retòrica en el imaginari col·lectiu.

Com es pot apreciar a la imatge, la miliciana era una noia jove amb un cos transgressor, vestida amb un granota blava i amb un fusell a la mà, creant una mística al seu voltant quasi bé mitificada, com si fos una heroïna que lluita per uns ideals republicans en contra del feixisme.

Noies, joves, guapes, atractives i femenines però a la vegada una mica masculinitzades per la granota blava i el fusell. Aquella imatge que es convertí en el símbol de la revolució, la lluita i la resistència antifeixista va fer mobilitzar el poble ràpidament.

*Obiols, Ricard. Sindicat d'arts gràfiques. Per les milicianes. 48*34 cm. A.H.N. Secció Guerra Civil. Secció iconografia. Cartell número 934*

Les imatges de les milicianes foren molt transgressores perquè van transformar la imatge de les joves amb actituds masculines, agressives, defensant incondicionalment uns valors, en pantalons i militaristes sense exposar els atributs que tradicionalment havien anat lligats a les dones, com el de la maternitat. En aquell context propici de guerra i de revolució, les dones van veure l'oportunitat d'intentar canviar la imatge de la dona i transformar els rols de gènere tradicionals.

Aquesta fotografia pertany al meu àlbum familiar. La jove que apareix en la foto és la Matilde la cosina del meu avi,, que en esclatar la guerra va marxar cap al front d'Aragó com a miliciana per a lluitar per la causa antifeixista

“Mi corazón no puede permanecer impasible viendo la lucha que están llevando a cabo mis hermanos... Y si alguien os dice que la lucha no es cosa de mujeres, decidle que el desempeño del deber revolucionario es obligación de todos los que no son cobardes”⁸

Les milícies us necessiten! Cartell de Arteche. Centre d'Estudis Històrics Internacionals-Centre d'Estudis Contemporanis, Universitat de Barcelona

L'esperit revolucionari del sector Republicà va encoratjar a milers de noies a anar al front per lluitar contra el feixisme. Aquesta imatge de la dona miliciana que se'n vol anar a lluitar al front, contrasta amb la mare modèlica, maternal però combatent en la resistència civil.

“Lo primero que hicieron conmigo y yo lo pedí... Como procedía del campo anarquista, tenía un enorme respeto por la vida, amaba la paz y la guerra me escalofriaba. Y cuando me dieron aquel fusil, no puedo explicar lo que sentí en mis manos, pero en aquel momento, un compañero de mi lado cayó, yo tenía el fusil en mis manos, con las pequeñas instrucciones que me habían dado, me lo puse al hombro y al disparar me caí al suelo, el fusil me tiró. Me volví a levantar y alguien me dijo: procura que te va a tirar, sostenlo bien; y tiré mi primer tiro.

⁸ J.Baliús *“Elisa Garcia ha muerto en el frente de Aragón” Solidaridad Obrera, 3 de septiembre de 1936*

Para mi interior en aquellos momentos, fue terrible, pero la reacción de ver caer a la gente de mí alrededor, me creó el espíritu que me había hecho tomar la decisión de irme al frente [...] ⁹

Encara que es va reflectir en cartells i campanyes propagandístiques la figura de la miliciana, al front hi havia diferències sexuals i discriminatòries. Aquella mística que hi havia al voltant de la seva figura de les milicianes es va transformar negativament i van començar a ser desacreditades i es van convertir en un referent molt negatiu, creant un estigma social: la nova imatge de les milicianes anava vinculada a la prostitució.

“Y vosotras, mercenarias o medias virtudes...que en plena revolución intentasteis convertir la tierra sagrada del frente empapada en sangre proletaria, en lecho de placer. Atrás! Si el miliciano os busca que lo haga en sus horas de licencia y bajo su responsabilidad moral, ayudada por los recursos higiénicos de rigor. Pero no vayáis a desviarlo de su ruta y a poner en el acero de sus músculos la blandura de la fatiga erótica. No podéis despedir vuestra antigua vida yendo a sembrar males venéreos el frente de batalla... La enfermedad venérea debe ser extirpada del frente, y para ello hay que eliminar previamente las mujeres.” ¹⁰

En aquest fragment es pot observar com diversos sectors acusaven a les milicianes que estaven en el front de guerra de prostitutes. Malgrat que les primeres setmanes de guerra la figura de la miliciana va ser el símbol de la revolució, la resistència i la lluita antifeixista el desembre de 1936 la miliciana havia desaparegut de la propaganda antifeixista i de l'imaginari col·lectiu.

⁹ Manola Rodríguez, fragment extret de *Les dones del 36*

¹⁰ Massot, *“Diario de la miliciana pp, 396,404*

3.2.2 Les mares combatents

*Ministeri de Propaganda. "¿Que haces tu para evitar esto? Ayuda a Madrid". 80*56 cm.*

A.H.N Secció Guerra Civil. Secció iconogràfica. Cartell número 243

La ràpida transformació de símbols, d'imatges en cartells i de campanyes propagandístiques, van fer desaparèixer a la miliciana i van crear una nova imatge: les mares combatents en la lluita antifeixista.

S'identificaven amb mares de mitjana edat, madures, esposes i mares que treballaven en la resistència civil i que eren les heroïnes de la reraguarda. En els cartells es podien veure imatges de les dones tradicionals que es dedicaven a tasques d'assistència socio sanitària, als hospitals o a les tasques domèstiques mentre els seus marits estaven al front, totes elles expressades en l'art del realisme socialista en els cartells de guerra que retornava a la iconografia tradicional femenina.

La imatge de la mare amb el seu fill, una imatge dramàtica que mostra la cruesa de la guerra o bé dones lluitadores resistint malgrat la desaparició d'alguna persona estimada, creaven un esperit de solidaritat que va mobilitzar en massa la reraguarda per atendre les necessitats de la guerra.

La imatge de la dones combatents i heroïnes maternals passaren a formar part de el imaginari col·lectiu de la resistència antifeixista. Els drets i deures de la mare republicana, però a la vegada tradicional, es convertiren en una imatge que pretenia mobilitzar envers la causa antifeixista i revolucionària.

La imatge de la mare tradicional que donava benestar a la seva família i a la resta de la societat, teixint jerseis per a soldats, curant malalts i atenent refugiats desplaçà la imatge de la miliciana vestida amb pantalons i duent el fusell.

“És l'avantguarda de les mares, mares que ho són per haver donat la vida al generós tribut d'altres vides, unes altres pel seu sentiment de maternitat. Aquesta avantguarda és invencible. Ni la vida ni la mort no ens detindran. Ens hem compromès a derrotar el feixisme, a esclafar-lo com un animal nociu i collit en una trampa. I ho farem.”¹¹

Les heroïnes de la reraguarda representades en la retòrica de la propagandística d'aquella època es van convertir en mares coratge que eren un model a seguir per les dones republicanes. És evident que representar a la dona en la seva faceta més maternal i tradicional no era nou, durant els anys de la República s'havia fet servir perquè les dones s'identifiquessin amb la funció maternal (partits tant de dretes com d'esquerreres ho ressaltaven en els seus cartells durant la República). El fet de crear imatges de dones i identificar-les amb el seu paper més tradicional era un element molt eficaç que creava el sentiment pel que s'estava lluitant durant la guerra: la causa antifeixista.

“La característica de la mujer, es su espíritu de construcción y su amor maternal; y la guerra y el fascismo, suponen la destrucción y el odio. La guerra le destruye el hogar que creó con tanto cariño: le asesina su compañero, a su hijo. Y el fascismo le arrebató algo que vale más que la vida que es la libertad y el ansia de mejoramiento que toda madre anhela para sus hijos”¹²

D'altra banda encara que s'exaltava de les dones la seva funció maternal també demanaven a les dones, a través de la retòrica antifeixista de la paraula, que convencessin als seus fills que la única opció per acabar amb el feixisme era anant a la guerra i lluitant als fronts per garantir la supervivència

¹¹ *Mujeres, el diari de les dones antifeixistes*

¹² *Carnet de Agrupació de Dones antifeixistes a nom de Salud de Rubio Nazarino, modista de professió*

de la República. El fet que les mares combatives enviessin als seus fills als fronts de guerra, s'excusava en gran part en el fet que la lluita contra el feixisme era l'únic instrument per a garantir la supervivència de la humanitat.

Més enllà de les mares que tenen cura dels seus fills en la resistència civil, ser mare combativa suposava tenir un sentiment de lluita per defensar els ideals republicans. Enviar els fills a la guerra era tenir l'honor de dir que uns fills que podien perdre la vida al front, ho feien per la pàtria, per La República, per defensar tot allò que havien tardat tant a aconseguir.

La projecció de la maternitat en l'àmbit social es pot considerar una experiència històrica de les dones a la guerra. Centenars de cartells de mares combatives es van projectar a la societat per crear consciència antifeixista i per encoratjar a les dones per lluitar per uns ideals però des de la reraguarda. Encara que s'havien reforçat les imatges tradicionals van adquirir un significat més positiu. La maternitat es va polititzar alhora que es va reconèixer un nou contingut als coneixements i a les capacitats de les dones. Era aquella dona capaç de mantenir una família i al país treballant dures jornades, que s'ocupava de la supervivència diària de la seva família i que va substituir la imatge transgressora de la miliciana. Ambdues imatges en finalitzar la guerra van desaparèixer.

3.2 Les dones a la resistència i a la supervivència civil.

Amb el pas dels mesos i havent deixat la inicial eufòria revolucionària, la resistència civil va començar a patir la cruesa de la guerra, que donava mostres de ser llarga, lenta i devastadora. La zona republicana, començant a fragmentar-se, va veure les immenses dificultats per accedir als mercats internacionals, que donaven pas a problemes econòmics anaven empitjorant la situació. Hi havia una manca absoluta dels elements bàsics com productes alimentaris de primera necessitat, perquè les zones de cultiu estaven sota el bàndol nacional i a part d'això els constants bombardejos a les ciutats, l'augment de l'atur, de la inflació, els creixents problemes econòmics de les famílies i l'augment de refugiats feien que la població lluités incansablement per la supervivència diària.

Però no només les activitats laborals van ser importants, sinó que també les tasques domèstiques, fer-se cura dels fills, aconseguir aliments per resistir la fam, les llargues cues pel racionament, l'escassetat d'aliments a causa del bloqueig de diverses xarxes de comunicació, els bombardeigs eren l'escenari de la vida quotidiana a la rereguarda.

3.2.1 El racionament i la fam

Les per accedir a aliments de primera necessitat, va fer que la zona republicana des de els primers mesos de la guerra es sotmetés a un dur i estricte racionament. Les xarxes i les vies de comunicació van ser bloquejades, per tant, era molt difícil accedir a aliments tant bàsics com el pa. Les autoritats es van veure obligades a racionar els aliments, creant en la població malnutrició, gana i moltes malalties.

Les mares de família, davant la necessitat d'alimentar als seus fills, passaven moltes hores en llargues cues per obtenir aliments de primera necessitat. D'altres, havien d'esperar moltes hores per a obtenir recepta mèdica per accedir a determinats aliments que restaven exclosos del racionament i només s'hi podia accedir amb l'autorització d'un metge.

“Hace por ahora un año, la comida en Madrid no sólo era escasísima, sino que se requería, para adquirir la poca que se obtenía, un verdadero heroísmo. Las colas sufrían dos amenazas: una la de los obuses; otra, la del frío. A veces, recibiendo la lluvia helada, se estaban hasta el mediodía y a la tarde siguientes, desde las tres o cuatro de la madrugada a la intemperie, y con una temperatura de 3 o 4 grados bajo cero. Y estos sufrimientos los soportaban un día, y otro día, y otro día.”¹³

Aquest fragment mostra els problemes de la població civil en la quotidianitat de la Guerra Civil a Madrid. Ciutat que va patir durs racionaments gairebé des de el inici de la guerra.

“ Lo que podía con sus fuerzas, con su ánimo, era el clima de miedo constante y de lágrimas que sofocaban la atmosfera. Por otra parte, además, era preciso permanecer horas y horas en la calle para lograr un panecillo o un trozo de jabón, en lucha angustiada, desmesurada, para ir existiendo, simplemente existiendo, y arrastrando los pies (...) El hombre no debe vivir para comer, sino comer para vivir, recordaba con ironía.”¹⁴

3.2.2 L'estraperlo

La desesperació diària per sobreviure va fer que moltes dones comencessin a recórrer a l'intercanvi de productes en el mercat negre, mobilitzant-se a zones de la perifèria per obtenir els productes bàsics que necessitaven. Elles teixien roba, feien sabó o altres articles domèstics i intentaven intercanviar-los a diferents pobles a canvi d'aliments com oli o patates. Això va comportar, per a moltes dones, un gran esforç diari i un desgast físic intentant trobar llocs on es poguessin intercanviar productes.

La situació va ser tant crítica per a tantes mares, que sinó aconseguien intercanviar res, buscaven aliments entre les escombraries o es veien obligades a robar fruites i verdures en camps de pagesos de pobles perifèrics

¹³“Ropa de abrigo para los combatientes”, *Claridad*, 28 de diciembre de 1937

¹⁴ Pagina 51 del llibre *Luciérnagas* de Ana Maria Matute

de la ciutat. La recerca de productes de primera necessitat era molt perillosa pels bombardeigs constants i perquè de vegades aquests aliments finalment resultaven requisats. Les dones ocupaven llargues jornades buscant inclús entre els desfets per alimentar a la seva família. En el següent fragment podem llegir un testimoni d'una dona que explica on anava per obtenir diferents aliments.

“Por entonces empezaba a hacerse preciso salir fuera de la ciudad, a los pueblecillos, en busca de alimentos, conseguidos casi al asalto. La ciudad era pobre, estaba despojada. El hambre iba dejando su sombra viscosa, más ancha a medida que pasaban los días, como una gran mancha siniestra. Elena aprendió a cambiar por un saco de garbanzos, objetos de valor y merito. Una a sus joyas desaparecían y cada día el dinero perdía poder adquisitivo. Poco a poco fue agotándose su llanto. Ella y María, que a pesar de no ser retribuida, no la abandonaba, salían de la ciudad en trenes atiborrados. Ya casi no le importaba viajar en el estribo o en plataforma, congestionada de seres, ni el peregrinaje de masía en masía.” (...)¹⁵

A mesura que passaven els primers mesos de guerra, van anar arribant notícies a la reraguarda de la situació dels homes al front. Molts morien o resultaven ferits, per tant, les dones havien de fer qualsevol cosa per tirar endavant sortint de la llar, on habitualment se les encasellava, prenent iniciatives per a la pròpia supervivència i la de les seves famílies.

De fet a Barcelona entre novembre del 1936 i maig del 1937 les dones es van organitzar col·lectivament i van començar a protestar per l'escassetat de pa. Sota la consigna “Volem pa” van dur a terme diverses accions com la desobediència civil demanant i denunciant a les autoritats que la població civil pogués accedir als subministres bàsics. La situació es va agreujar encara més quan cap a finals del 1936 van arribar 300.000 refugiats a Catalunya, perquè l'abastiment era molt més complicat.

¹⁵ Pagina 48 del llibre de *Luciérnagas* de Ana María Matute, en el que s'explica la vida quotidiana d'una família burgesa a la Barcelona de la Guerra.

3.2.3 Bombardeigs

Cases destrossades del carrer Anselm Clavé de Granollers després d'un bombardeig l'any 1938. P.Lluís Torrents. Fons de l'ajuntament. Arxiu municipal de Granollers

Els bombardeigs sobre pobles i ciutats van afectar durament la població, que van ser utilitzats pels insurrectes com a instrument de terror. L'objectiu dels bombardeigs era desmoralitzar la població. Al final de la guerra el nombre de morts civils per bombardeigs al conjunt de la zona republicana va arribar a 12.000.

``Recordo amb especial temor els bombardejos, la sirena que sonava constantment i la que alertava que ens havíem d'amagar al refugi. Però sinó arribàvem a temps la mare m'embolicava en un matalàs fins que ja no hi havia perill. Una nit de bombardejos la meva àvia pel temor, la por i l'angoixa va decidir que el refugi més segur era l'andana del metro de Sant Gervasi i vam estar uns quants dies sense sortir fins que una nit el meu pare va aparèixer a l'estació de metro (...)

Al febrer de 1939, quan la meva mare i jo estàvem al refugi de Figueres, va caure una bomba i vaig quedar sepultada sota les runes. Al final dos homes enfarinats la van rescatar i vaig veure una autèntica massacre, persones ferides, preses pel pànic i jo sentia angoixa perquè no sabia on estava la meva mare però per sort la mare va resultar il·lesa i ens varem retrobar``.¹⁶

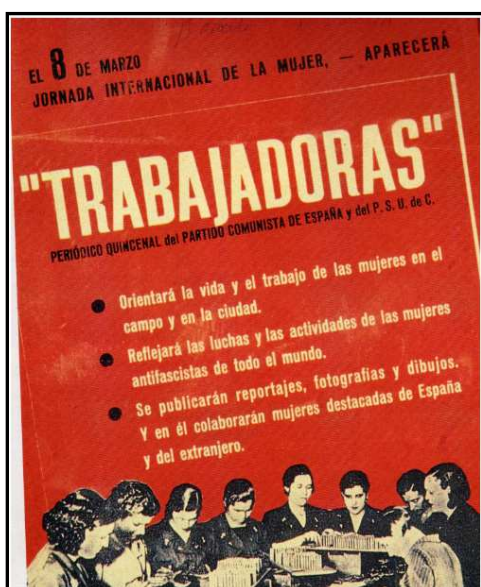
¹⁶ Aquest és un fragment de l'entrevista que em va concedir la Josefina Piquet, ``una nena de la guerra`` en què s'explica amb tota mena de detalls com va viure els bombardejos a Barcelona i a Figueres

4.3 Les dones a l'àmbit laboral

*Generalitat de Catalunya, comissariat de propaganda. Dones antifeixistes. La dona a la rera guarda us espera. 99*64 cm. A.H.N, Secció Guerra Civil. Secció iconografia: Cartell número 36*

Tot i que les primeres setmanes de guerra hi van haver mobilitzacions de dones que s'oferien anar a lluitar al front, durant el transcurs de la guerra es va posar de manifesta la falta que feien les dones a la rera guarda, a la supervivència civil. De fet, les dones van ser les heroïnes de la rera guarda, ja que les encarregades de integrar-se en la cadena productiva i mantenir els graus de producció van ser elles.

*Anònim espanyol. Trabajadoras. Diari quinzenal del partit comunista d'Espanya i del P.S.U. 8 de Març. Jornada internacional de la dona (...) il·lustració 44*27 cm. Biblioteca Nacional. Sig: gab.B.A., C-187*

En els primers dies de guerra, la propaganda afirmava que les dones eren una reserva laboral preparada per a substituir als homes. Les dones necessitaven treballar per a mantenir les necessitats de les seves famílies en el moment que els seus marits estaven al front. Tant l'atur com la inflació eren elevats en un context de escassetat i de racionament d'aliments. En aquestes condicions la supervivència diària plantejava autèntics problemes a moltes famílies.

El lema recurrent durant la guerra va ser *homes al front, dones al treball* i es reflecteix de manera clara tant la nova visió del treball femení i com la consciència antifeixista. Milers de dones van mobilitzar-se per desenvolupar treballs que anaven des de fabricar elements de la indústria bèl·lica com a les campanyes educatives i l'assistència socio sanitària de la rera guarda.

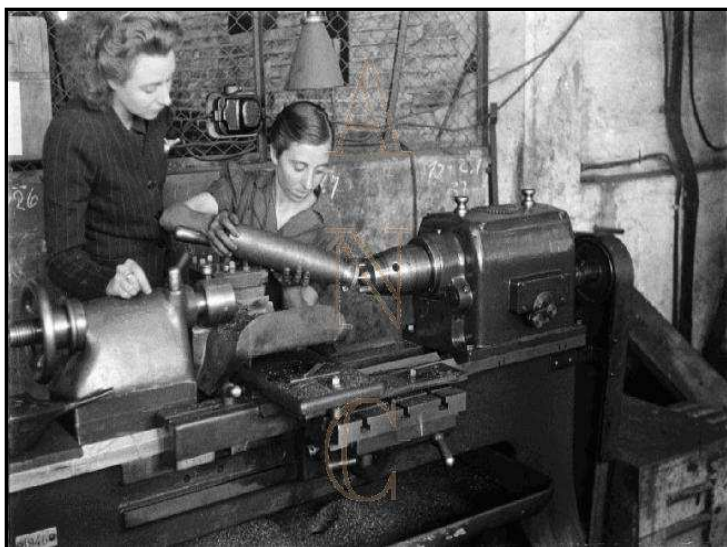
“Pero llegó la guerra y empezamos una actividad intensa, viajando por los pueblos para movilizar a los jóvenes campesinos. En el pueblo dónde yo estuve, crearon talleres de costura y de otros tipos para ayudar a los milicianos en las montañas. Desde el principio, muchas mujeres asumieron los trabajos de los hombres en las fábricas. Las mujeres estaban en los talleres, las oficinas, las fabricas de armamento, en la línea de montaje y en las calles haciendo colectas. Las mujeres desempeñaron un papel clave durante la guerra. Se encontraban hasta en las trincheras, y en los hospitales, eran enfermeras y médicos¹⁷

Des de que l'aixecament bèl·lic va començar a causa de les lleves dels obrers que treballaven a les indústries al front, aquells llocs de treball van quedar buits i es va començar a mobilitzar a la població femenina per a aconseguir mà d'obra que cobrés els nivells de producció a les indústries.

La propaganda d'aquell moment va posar de manifest la retòrica revolucionària en què, d'una banda, es manifestava la necessitat de lluitar contra el feixisme, però alhora, es donava un missatge per mobilitzar a les dones a ocupar treballs que fins a aquells moments sempre havien ocupat els

¹⁷ Entrevista de Manginy Shirley a Maruja Cuesta el 20 de desembre de 1985, pàgina 89 del llibre: “Recuerdos de la resistencia”, la veu de les dones a la guerra civil espanyola

homes. La retòrica d'aquell moment era militarista i el missatge referent a la mobilització de les dones en el treball es va omplir de matisos polítics. De manera continuada es llençaven cartells propagandístics en els que s'animava a les dones a contribuir a l'esforç bèl·lic dintre de la cadena productiva. Milers de dones es van identificar amb la campanya: *Dones a treballar*.

Dones treballant a la reraguarda en una indústria de guerra col·lectivitzada a la fàbrica La Hispano Suiza S.A. Foto extreta de l'arxiu Nacional de Catalunya. Fons: Brangulí (fotògrafs) Unitat de Catalogació: 53(3)-60(1).7.4

“Las fotografías nos muestran a mujeres en su mayoría jóvenes, que aparecen risueñas ante la cámara, son las trabajadoras de las fábricas y talleres, que aparecen a menudo orgullosas de su contribución a la economía de guerra. Esta imagen de la mujer trabajadora fue la más difundida por la propaganda republicana. Las jóvenes dedicadas al trabajo industrial y en concreto a su actividad principal, la confección de todo tipo de prendas para los soldados del frente, ejemplifican la labor de las mujeres solidarias en la retaguardia y por ello se multiplican sus imágenes (...)”¹⁸

Les associacions i organitzacions femenines van apostar per la capacitat de les dones per substituir i fer les tasques industrials que desenvolupaven els obrers fins a aquell moment. Així es va aconseguir, en plena economia de guerra, els nivells de producció que s'exigien per a mantenir l'economia, creien que la integració laboral en la guerra era essencial per a guanyar-la.

¹⁸ DOMINGUEZ, Pilar. "Las mujeres de la España republicana a través de sus imágenes (1936 - 1939)". Ponència de les Jornades "Para Reconstruir la Imagen Visual de las Mujeres en la España Contemporánea", Madrid, Universidad Carlos III, 2001.

Fins i tot es van organitzar campanyes per a incitar-les a treballar i per a realitzar tasques molt especialitzades com les d'armament bèl·lic.

*La noia de la granota ja fa el treball d'un home que es troba al front: porta una grua elèctrica amb tal precisió i perícia que ens deixa admirats en maniobrar davant nostre, perquè veiem que ella es capaç de fer la feina d'un obrer. Els homes poden anar-se'n tranquils al front, que nosaltres farem el seu treball per tal que la producció no se'n ressentí. Som milers i milers de les dones que volem ajudar, passi el que passi i costi el que costi.*¹⁹

Es van organitzar campanyes per animar-les a treballar i per formar-les en tasques més especialitzades com seria el cas d'armament bèl·lic per als soldats del front.

L'economia espanyola va patir greus problemes durant el desenvolupament de la guerra. A la zona republicana es va trencar clarament amb els esquemes de producció tradicional. A causa de l'escassetat de recursos econòmics com la falta de matèries primeres, la maquinària i els béns de consum, la ràpida reconversió en béns de producció adaptats a les necessitats bèl·liques i altres motius, va canviar el model de producció en col·lectivitats autogestionades pels treballadors.

A part d'aquests greus problemes, es va manifestar una oposició al treball femení remunerat i això va ser un obstacle per a la integració de les dones com a mà d'obra. Un element significatiu, dins del context de la inserció de la dona en treballs tradicionalment masculins, va ser que moltes dones deien que l'ocupació femenina no era una amenaça per als homes obrers que treballaven en fàbriques perquè només era una mesura transitòria. D'altres deien que els drets laborals adquirits, durant l'economia de guerra, havien de continuar.

Les associacions femenines antifeixistes van mantenir una intensa discussió sobre un aspecte clau sobre les dones a l'àmbit laboral: accedir o no al treball remunerat per les activitats voluntàries que estaven exercint en la resistència civil. Però, degut a les exigències de la guerra i al poc interès

¹⁹ *Revista companya, portaveu de la unió de dones de Catalunya.*

mostrat per aquestes associacions en assumptes relacionats en drets tant delicats com ho eren els laborals, justificaven que el treball no tenia perquè ser remunerat.

Encara que la major part dels llocs de treball eren ocupats per les dones, no van tenir cap mena de drets laborals per treballs tant durs i sacrificats en aquells moments de guerra. L'escepticisme mostrat pels homes envers les competències laborals de les dones, es manifestava en aquella situació tant delicada en que les dones eren i van ser una peça fonamental. L'A.M.A va resoldre aquesta preocupació posant de manifest que aquells moments de guerra eren excepcionals, que les dones no representaven cap perill i que la substitució laboral era transitòria i no era una mesura definitiva

Gairebé totes les associacions de dones antifeixistes estaven en una línia poc rupturista envers els drets de les dones. L'organització juvenil antifeixista anomenada *Unión de Muchachas*, va ser una de les que exigia drets culturals i educatius i altrament expressava un alt grau de consciència sobre la condició de la dones en l'àmbit laboral.

La Unión de Muchachas reiterava constantment la necessitat que tenien les dones d'ocupar llocs de treball a les fàbriques i en àmbits com els transports, la indústria i altres camps relacionats amb tasques especialitzades o bé relacionades amb la guerra.

En el primer Congrés nacional de la dona es van defensar bàsicament dos punts: en primer lloc accedir a la igualtat salarial amb l'home i d'altra banda la incorporació immediata al mercat laboral per tal de fomentar la resistència antifeixista.

Moltes d'aquestes treballadores, pensaven que el context d'economia de guerra era molt favorable per canviar els rols tradicionals respecte a les dones i acabar amb les desigualtats laborals amb els homes. Per tant, com ja s'ha esmentat anteriorment en el treball, la igualtat salarial va ser la reivindicació més reclamada per les organitzacions femenines.

L'octubre de 1937, es va acordar incloure en el seu programa el dret de les dones al treball assalariat però a finals de setembre de 1938, el seu comitè nacional va reconèixer que s'havia fet molt poc al respecte. En el cas de la CNT va ser a l'agost de 1938 quan va incorporar el treball remunerat femení al seu programa oficial, però no sempre posava en marxa aquesta pràctica.

Durant la guerra civil, els sindicats i les indústries col·lectivitzades²⁰ poques vegades van elegir representants femenines.

Milers de dones treballaven voluntàriament a tallers en els quals fabricaven diversos materials per al front així com roba per als refugiats. Com que moltes d'elles anaven de voluntàries la mà d'obra resultava gairebé gratuïta, i això va comportar que al no haver de pagar salaris, els costos de producció es mantinguessin baixos. Però cap de les reivindicacions laborals manifestades durant el transcurs de la guerra va ser duta a terme pel rebuig de la integració de les dones de manera total, postura manifestada tant pels sindicats com pel govern.

²⁰ Col·lectivització: Acte pel qual la propietat dels béns de producció (terres, indústries, mines, etc) és transferida a la col·lectivitat. És el mètode propugnat pel socialisme per tal d'eliminar les diferències entre les classes socials; la propietat col·lectiva suprimeix la competència i permet de orientar la producció cap a les autèntiques necessitats col·lectives

3.4. Les dones a l'assistència social

*Gallur, M. Comisión Nacional del Sindicato de la industria de sanidad e higiene de Valencia. Sección Estudiantes. Setmana pro-hospitals de sang. Lit. J. Avinyó. U.G.T-C.N.T. 49*33 cm. A.H.N. Sección Guerra Civil. Sección iconografía. Cartell número 938*

Una peça fonamental a la reraguarda va ser el paper que van desenvolupar les dones a l'assistència sociosanitària. Durant el transcurs del conflicte, la mobilització de milers de dones va fer possible el bon funcionament de la resistència civil en camps com l'assistència social, la sanitat i l'educació. Va ser tant important el seu paper, que per primera vegada a la història, el govern va nomenar Federica Montseny que pertanyia al partit anarcosindicalista, com a ministra de sanitat, que va exercir el seu càrrec entre novembre del 1936 i maig del 1937.

Federica Montseny es va encarregar d'una tasca fonamental: modernitzar les institucions per a poder abastir tot allò necessari en aquells moments de crisi.

La tasca de milers de dones no va ser gens senzilla, no només havien d'assistir als ferits de guerra o als ferits pels bombardeigs, sinó que s'havien d'encarregar d'assistir a milers de refugiats i refugiades, al cap i a la fi, una complexa tasca que ens els primers moments de guerra van arribar a desbordar i col·lapsar la resistència civil.

Yo fui dónde me mandaron, me dijeron que fuera al hospital clínico, y entonces llegué al clínico y fui a ver que gente había allí, vi a socialistas, anarquistas, republicanos(...) Se hizo un comité inmediatamente y empezamos

a trabajar porque nos empezaron a traer heridos de la calle, hasta que llegaron los heridos de la montaña (...) Vinieron médicos jóvenes, pero tuvimos que ir a buscar a dos cátedros porque claro, aquello no se podía arreglar con carpinteros, tenía que ser con médicos, y no solo con los jóvenes (...) Y fue a partir de aquí que empezamos a funcionar correctamente²¹.

La dedicació de les dones de manera totalment altruista va facilitar el bon funcionament dels serveis públics. Milers de joves, escoltant les informacions que arribaven dels fronts de guerra, espontàniament es van apuntar als cursos preparatoris d'infermeria per a poder assistir als ferits. Les infermeres, doncs, es convertiren en peces clau al front i a les ciutats i pobles. La participació massiva de les dones en llocs de treball com els sociosanitaris, van fer d'aquests treballs molt durs, experiències alliberadores, perquè sentien que contribuïen en una bona causa i feien coses de profit. Però no només aquesta situació es donà en infermeres, sinó que en molts treballs, el canvi del rol que tradicionalment s'atribuïa a les dones (tancades a la llar, fent-se cura del marit i de les criatures i de moral catòlica) va comportar una experiència alliberadora perquè sortien de casa seva i es posaven a ajudar en tot el que veien que se les podia necessitar.

Infermeres en un camp d'instrucció militar de Pins del Vallès. 21 de març de 1937. Arxiu històric de la Ciutat de Barcelona

²¹ *Transcripció d'una font oral en la que parla Trinidad Gallego, una dona que amb l'esclat de la guerra, s'oferí per anar de voluntària a l'Hospital Clínic amb l'esclat de la guerra.*

“La primera impresión del centro fue totalmente inolvidable, el hedor que te asaltaba a medida que te acercabas a la entrada, la vista de los montones de inmundicias y las montañas de basura y desperdicios, la de personas andrajosas sentadas y apoyadas en la puerta, los niños sucios y flacos arrastrándose en la semioscuridad del interior. Todo ello parecía sacado de la obra más sórdida de Dickens y apenas podía creerse que eso pudiera existir en 1937”.

Però no només es van dedicar a l'assistència mèdica sinó que també es van abocar de ple a l'assistència dels infants. Moltes famílies adoptaven a nens i nenes refugiats que fins i tot en molts casos havien estat abandonats. No només les institucions oficials es dedicaven a l'assistència infantil sinó que moltes dones, gràcies al seu treball totalment voluntari, van fer possible que aquesta tasca pogués sostenir-se.

Guarderia per a nens refugiats. Visions de la guerra i de la reraguarda. Història gràfica de la revolució.

*Sèrie B número 3.
Barcelona: editorial forja
1937. Col·lecció privada*

4.5 Les associacions femenines durant la Guerra Civil

Francisca, Juana. Maig 1937. Conferència de Muchachas de Madrid. Unió Poligràfica. C.O. Madrid 100 70 cm. A.H.N. Secció Guerra Civil. Secció iconogràfica: Cartell número 395*

Un dels trets característics més importants va ser l'auge de les organitzacions femenines que canalitzaven l'actuació política i social. Les associacions amb més rellevància van ser diversos nuclis de la Agrupació de Dones Antifeixistes (A.M.A²², Unió de Dones De Catalunya, *Unión de Muchachas* i la Aliança Nacional de les Dones Joves) i també l'organització *Mujeres Libres*²³.

Totes elles van reflectir la creixent polarització política dels anys de la guerra. Així, els seus programes i estratègies van mostrar que malgrat a la coincidència en la pràctica respecte a temes tant importants com el treball, l'educació o el rol de les dones a la rera guarda, totes elles van partir de concepcions molt diferents no només pel context polític sinó també pel paper social de les dones.

L'heterogeneïtat dels interessos socials i de estratègies polítiques va reflectir de forma evident la polarització política del moment.²⁴

Les organitzacions de dones antifeixistes van tenir més de 60.000 afiliades en més de 255 nuclis locals. L'A.M.A es representava com a l'única organització que representava a les dones antifeixistes independentment de la tendència política de cadascuna. Aquesta associació reunia a dones comunistes, socialistes, republicanes i catòliques basques.

²² Acrònim: ``Agrupación de Mujeres Antifascistas``

²³ La organització de dones anarquistas que defensava l'anarcofeminisme i l'antifeixisme

²⁴ Les associacions femenines. *Las mujeres en la guerra civil*, Salamanca, 1989, pagina 22

Cal destacar que la conjunció dels comunistes i socialistes. Així, el Partit Comunista d'Espanya va tenir una gran incidència en l'organització, direcció i orientació política. Grans figures pertanyents al Partit Comunista d'Espanya com Dolores Ibarruri a la direcció i, entre d'altres, Lina Odena (J.S.U)²⁵, Encarnació Fuyola i Emilia Frias van ser secretàries del comitè Nacional de la A.M.A

L'A.M.A era l'única organització amb un estatus oficial i l'encarregada, per part del govern, d'encarregar-se de crear una comissió d'auxili femení cooperant amb els ministeris de guerra, d'indústria, de comerç i d'auxili als combatents. No obstant això, la seva incidència en la col·laboració de la Guerra va ser escassa .

En línees generals, els diversos objectius d'aquestes organitzacions de dones es basaven en la lluita antifeixista, la defensa de la pau, de la cultura i de la llibertat, però amb el programa d'unitat femenina es van reivindicar el dret de la dona a la cultura, l'alliberació de la maternitat, o la incorporació de la dona a l'activitat política i social. Malgrat tot, aquesta sèrie d'objectius es van veure diluïts per les exigències de la dura guerra.

El discurs utilitzat per les diverses associacions femenines era poc transgressor i innovador. Per les exigències de la guerra, no es feien manifestes rupturistes envers les dones sinó que es procurava que la dona s'aboqués de ple en la lluita antifeixista des del punt de vista de mare i esposa a la resistència civil.

Es van crear un nou model de comportament femení tot buscant l'equilibri amb la funció social i tradicional, que havien tingut les dones com a protectores de la família, mentre els seus marits lluitaven al front. D'altra banda Mujeres Libres, associació identificada com a anarquista i el secretariat femení del P.O.U.M, van ser organitzacions femenines que sí que defensaven de manera explícita la necessitat d'impulsar una dinàmica revolucionària sobre el paper de les dones en el marc de la lluita antifeixista durant la guerra.

²⁵ Acrònim : *Juventuts Socialistes Unificades*

Mentre Mujeres Libres va arribar a mobilitzar fins a 20.000 dones en 153 agrupacions locals, la capacitat de convocatòria del P.O.U.M.²⁶ era molt més reduïda. Aquestes organitzacions tenien dos objectius marcats: per una part la lluita social per a aconseguir transformar la societat i, per una altra, la feminista on es marcaren objectius clars com l'emancipació de les dones, la igualtat de gènere. Tota una sèrie de reivindicacions que s'haurien d'aconseguir en el marc del model anarquista del sistema social alternatiu.

A la pràctica, la seva estratègia no va ser aplicada per les exigències de la guerra tal i com els hi va passar a les altres organitzacions femenines però, un fet significatiu que diferenciava a Mujeres Libres era que defensava actituds clarament feministes.

“Mujeres libres” sobre tot volia la emancipació de les dones, elevar la cultura de dona al nivell de l'home (...) Demostrar que la dona podia defensar bé el seu treball igual que ells. Per començar, la dona havia de tenir una cultura que no teníem i això va ser una gran tasca de Mujeres Libres. Allà on es feia una federació local de Mujeres Libres, es construïa una escola i també una Federació Nacional de SIA²⁷, que treballàvem conjuntament i fèiem coses per a ajudar a la gent, les dones del poble comunistes o de la CNT²⁸ venien allí i feien ganxet, mitjons... per a la gent. Durant la guerra arribarem a tenir unes 20.000 afiliades, això no vol dir que fossin 20.000 anarquistes ni llibertàries sinó que érem 20.000 dones amb ganes de aconseguir la llibertat, d'emancipar-nos, de viure les nostres vides i realitzar-nos. (...)²⁹

²⁶ Acrònim: “Partit obrer d'unificació Marxista

²⁷ Acrònim: solidaritat internacional antifeixista

²⁸ Acrònim: Confederació Nacional del treball

²⁹ Transcripció d'un documental del canal 33 de l'any 2003 on explica el seu testimoni Sara Berenguer militant de la CNT i SIA, secretària de propaganda de Mujeres Libres, exiliada a França l'any 1939, militant a la resistència i condecorada amb la Legió d'Honor de França

Les diverses organitzacions femenines, en actiu durant l'aixecament bèl·lic, es van mobilitzar sobretot en el terreny de l'educació i la cultura com s'ha pogut llegir en l'anterior fragment en que un dels objectius de Mujeres Libres era crear escoles perquè les dones tinguessin accés a l'educació.

A causa de la tasca propagandística de les associacions femenines es van fer diverses revistes com Companya, publicada per la Unió de Dones, en les quals es buscava arribar de manera divulgativa a les dones tractant problemes de caire femení a nivell nacional i internacional.

D'altra banda, el fet de desenvolupar centres on les dones poguessin accedir a la cultura de manera didàctica i també establir vehicles comunicatius i divulgatius com les revistes, ens mostra que les dones van desenvolupar, durant aquells anys de convulsions polítiques, la capacitat de lluitar contra el feixisme i una gran capacitat organitzativa i de mobilització pròpies.

4. POSTGUERRA: DONES REPUBLICANES EXILIADES, REPRIMIDES I ANUL·LADES

Quan s'estudia l'exili republicà es troba com a eix principal, amb una extensa bibliografia, la situació dels homes. Ara bé, val a dir que l'exili va ser una cosa tant d'homes com de dones i que quan es tracta de cercar fonts orals que ens permetin esbrinar com es va desenvolupar aquesta situació tant complexa a la França ocupada, hi ha testimonis esgarrifadors com els de Neus Català. És una dona gairebé centenària que va anar a parar a Ravensbruck, un camp de concentració nazi, o el testimoni de Josefina Piquet a la que he tingut l'oportunitat d'entrevistar, una nena de l'exili, que ens explicarà de manera explícita tot el que va haver de passar a França, el trauma que això li va comportar i tots els anys de silenci, fins que als 55 anys va decidir parlar. Tot això ho veurem més endavant.

L'èxode Republicà es produí entre finals de gener i principis de febrer de 1939 quan gairebé 500.000 persones es van disposar a creuar la frontera cap a França. S'estima que 170.000 persones eren població civil entre els quals hi havia un gran volum de dones i nens. Quan tot aquella gent es disposà a creuar França, les autoritats franceses, agrupaven a la gent en camps de selecció. Moltes dones i nens van ser transportats amb trens i camions a pobles de l'interior de França on s'improvisaven refugis, d'altres van acabar a camps de sorra. Les autoritats franceses en veure's desbordades tornaven a muntar en els trens a moltes dones i nens direcció a la frontera on eren entregats a les autoritats espanyoles. Amb el testimoni oral de Josefina Piquet, he pogut entendre, des d'una altra òptica, la naturalesa i el desenvolupament del conflicte. Amb aquesta nena de la guerra, la Josefina ara ja vella, descobrim una mirada ben diferent, la mirada d'algú que va descobrir en la guerra els sentiments més primaris, por, angoixa, ràbia, tristesa i sobretot la crueltat.

4.1 Testimonis orals. Entrevistes amb Josefina Piquet i Neus Català

4.1.2 Josefina Piquet

*Tinc setanta cinc anys, però dintre de mi encara hi ha una nena que plora. La meva història es la de milers de nens víctimes de la guerra. Avui, totes aquelles nenes i nens del 1936 tenim més de setanta set anys i no parlem d'hora, no estem a temps per que s'escolti la nostra veu. Diuen que la història oblida als qui callen i nosaltres també formem part de la història. No vam lluitar al front, però hem patit i les nostres ferides emocionals són molt difícils de curar. No hem iniciat mai cap guerra, però som les víctimes innocents dels conflictes que els grans no van saber resoldre. Diuen que la infància és la etapa més determinant en la vida d'una persona i a mi la guerra i l'exili me la van robar. El meu testimoni és un més del col·lectiu dels grans oblidats: els nens.*³⁰

El silenci fa molt de mal, és com una llosa, vas portant aquests traumes i els fantasmes del passat han de sortir perquè sinó fan molt de mal aquí dins. El meu compromís personal va ser explicar-ho a la meva família. I després vaig sentir la necessitat de convertir-ho en un compromís social, explicar la meva història. Contribueixo a la recuperació de la memòria. A més a més no vull ser còmplice del silenci, una altre victòria de Franco. Doncs no senyor, hem de trencar el silenci i explicar-ho tot.

Josefina Piquet, la nena de la guerra

He tingut l'oportunitat d'entrevistar-me amb la senyora Josefina Piquet, una nena de la guerra que va patir els traumes d'una guerra i el posterior exili a França. Ella, m'ha explicat un dels testimonis més commovedors que mai he pogut sentir. Més enllà de la història que hi ha escrita en els llibres, de batalles, fets, dates...la Josefina aporta un testimoni en primera persona que té un gran valor en la recuperació de la memòria històrica catalana i espanyola.

³⁰ <http://www.memoria-antifranquista.com/>

Clara: On i quan va néixer?

Josefina: Vaig néixer el 24 de novembre de 1934 a Barcelona

C: De que treballaven els seus pares i on vivien?

J: Al 1934, amb els fets d'octubre, una setmana de protestes i vagues, els meu pare que era paleta quedar-se sense feina i posteriorment va començar a treballar d'assistent de Eduardo Conde i la meva mare, que també s'havia quedat sense feina, treballava al servei domèstic del palauet de la família Conde on vivien als subterranis del palauet.

C: Com va ser la seva infància abans de que comencés la guerra?

J: Va ser una infància molt feliç, perquè era la única neta, la única filla i jo era la reina de tota la família. Això va durar dos anys, concretament, quan vivíem al palauet de la família Conde fins que va esclatar la guerra.

Jo era molt petita, però recordo alguns fets molt concrets com jugava al parc de la senyora Conde, a la que no li podia tocar les flors, però jo li arrencava els pètals als geranis i me'ls enganxava a les ungles i també recordo amb la meva mare que sempre ens agradava veure com el pare sortia amb el senyor Conde amb els cavalls aquells tant macos a donar una volta per Sarrià.

C: Quan va començar la guerra vostè era conscient del que passava?

J: Quan va esclatar la guerra jo no vaig entendre perquè vam canviar de domicili del palauet a un pis molt petit. Em vaig trobar tancada. També em va sobtar que vaig passar de dur vestits molt bonics a que el meu pare em va començar a vestir de milliciana i em portava per les tardes i em portava al centre obrer de Sarrià on es reunien els companys de la CNT.

30/08/1936

De sobte el meu pare va desaparèixer, un tiet també va marxar i ningú em va explicar el que passava perquè com jo era molt petita ningú em volia amoïnar. Pensava que el pare m'havia abandonat, que l'avia, la mare i la tieta estaven enfadades amb mi. Sentiment d'abandó i de culpa. Recordo que la mare deia que m'havia convertit en una ombra que passejava per la casa, perquè no volia fer res que les molestessin. I també un sentiment de por i de pànic, quan de sobte a mitja nit, m'embolicaven en una manta i em portaven a la finca de Can Punsí que tenia un subterrani que servia de refugi. Però com que els avis ja eren grans, van decidir que ens havíem de quedar a casa i quan donaven avis de bombardeig m'embolcallaven amb un matalàs.

C: Que feien la seva mare i la seva àvia quan hi havia avisos de bombardejos?

J: Quan de sobte a mitja nit, sonaven els avisos sentia por i de pànic.

Aleshores m'embolicaven en una manta i em portaven a la finca de Can Punsí que tenia un subterrani que servia de refugi. Però com que els avis ja eren grans, van decidir que ens havíem de quedar a casa i quan donaven avis de bombardeig m'embolcallaven amb un matalàs. Cap al final de la guerra, la meva àvia, la meva mare van decidir que la millor opció era refugiar-nos a l'estació de Sant Gervasi, que era la única coberta en aquella zona.

C: Quan vau decidir exiliar-vos cap a França?

J: Quan estàvem a les andanes de l'estació de Sant Gervasi, el 26 de gener de 1939, va aparèixer el meu pare, que feia dos anys que no el veia perquè havia marxat al front d'Aragó amb la divisió Durruti, portava barba, anava vestit de soldat i no el vaig reconèixer. El pare ens venia a buscar a la mare i a mi per anar-nos cap a l'exili. La meva àvia demanava al meu pare que s'endugués a la meva mare però que no se m'endugués a mi.

De Barcelona a Figueres vam anar amb uns camions que la CNT organitzava per a portar a la gent. El viatge va ser llarguíssim i tothom anava dret per ocupar menys espai, jo era molt petiteta i només veia cames i m'ofegava. Mentre el camió feia el trajecte a Figueres ens continuaven bombardejant.

C: El seu pare que va fer mentre la seva mare i vostè estaven a Figueres?

J: Com que la guerra encara no s'havia acabat la consigna del meu pare era resistir. El pare va parlar amb la meua mare i li va dir que l'esperéssim a Figueres mentre ell anava de nou al front però que si estàvem en perill perquè les tropes franquistes avançaven, que comencéssim el camí de l'exili. A Figueres vam estar en un lloc d'acollida per tots els refugiats que s'havien exiliat on ens donaven el més necessari de menjar. Quan sonaven les sirenes, anaven en un refugi.

C: He pogut llegir, que a Figueres van haver-hi molts bombardejos, i que en un d'aquells vostè va quedar sepultada sota les runes..

J: Aquell dia o perquè ens vam despistar o perquè les sirenes van tocar massa tard, quan vam sortir corrents cap al refugi ja teníem els avions a sobre i ja queien les primeres bombes. Jo el que recordo era el pànic de les persones que anaven d'un cantó a l'altre buscant un refugi. La mare i jo vam anar al refugi que anàvem sempre i no vam poder entrar, hi havia un tap allà i era impossible entrar-hi. De fet, van haver persones que hi van morir de l'avalancha.

Com que la mare va veure que no podíem entrar, vam entrar en una casa. Recordo un soroll esgarrifós de la bomba que va caure al refugi i la casa on estàvem es va enfonsar. Recordo haver aparegut en un lloc petit i fosc, on estava apretada i no podia sortir, encara que jo feia esforços per sortir, estava sota una porta massissa que va ser la que em va protegir sepultada sota les runes. Allà dins no podia respirar perquè hi havia un núvol de pols que se'm va ficar a la gola i no podia respirar. Molt aviat vaig escoltar crits i gemecs de moltes persones i de seguida vaig començar a cridar i a plorar i dos voluntaris em van sentir i em van treure d'aquell forat. La meua mare per sort va resultar il·lesa i llavors va ser quan va decidir que ja no podíem esperar al meu pare i que havíem de marxar soles al camí de l'exili

C: Em podria explicar com recorda el trajecte de la retirada de Figueres fins a França?

J: Vam sortir per la carretera principal, la via que anava de Figueres fins a la Jonquera però també era la més perillosa perquè tinc entès que per aquella carretera també es retirava l'exèrcit republicà. La mare quan va veure que estàvem realment en perill a causa dels bombardejos va decidir juntament amb més civils, infiltrar-se pels boscos, sortir de la via per protegir-nos dels bombardejos. Vam fer la retirada pels camins de muntanya. Vam passar els Pirineus en ple Febrer, teníem molta gana, no anàvem gens equipats, a més havia plogut i hi havia molt de gel...La mare i jo dormíem amb una manta mullada, que estava glaçada i no abrigava gens. A més l'únic que teníem per menjar era pa dur, que la mare l'hauria agafat a Figueres, i que remollava una mica amb la neu perquè poguéssim menjar.

Una de les poques vegades que em vaig queixar de que tenia gana, hi havia dos soldats que feien el camí amb nosaltres i un d'ells va anar a buscar alguna cosa de menjar per donar-me'n. Trigava molt a tornar i el seu company va decidir anar a buscar-lo i el va trobar mort. Recordo el sentiment de culpa que vaig tenir. Per culpa de que m'havia queixat que tenia gana aquell soldat havia perdut la vida. Diu la mare que mai més em vaig queixar de gana.

Les criatures de la guerra no vam anar al front, no teníem ideologies polítiques...però hem patit moltíssim. Les nostres ferides emocionals han costat moltíssim de cicatritzar, hem arrossegat tota la vida molts traumes.

La meva mare i el meu pare van tenir aquell suport ideològic de saber perquè lluitaven però nosaltres no. Nosaltres no enteníem res de res, patíem les conseqüències d'una guerra i estàvem indefensos. Aquella no era la meva guerra, la meva guerra era la dels sentiments, de la por, de la fam, de la tristor, del silenci..

Quan vam arribar a la frontera tot i que la mare volia passar-la amb el meu pare vam passar-la. Tots els que hem passat a l'exili recordem les primeres paraules dels Germans: Allez, allez. Quan vam passar la frontera va començar un altre calvari, el de l'exili perquè no ens van atendre gens bé..

C: Durant aquesta travessia vostè va veure molta gent passant la frontera...

J: Era una riuada de gent. Quan la meva mare m'agafava em braços i mirava enrere veia un riu de gent. Ancians que no tenien més forces, gent ferida...Quan vam arribar a la frontera hi havia una quantitat de persones..

C: Com us van rebre a França?

J: Sistemàticament separaven a les famílies: els homes i els nois adolescents a un cantó, que segurament després els van portar a camps de concentració com el camp dels Argelers. Les dones, gent gran i criatures cap a un altre cantó..Si haguéssim arribat el pare, la mare i jo junts, ens haguéssin separat. I això si què és un drama amb persones que jo conec, que m'han explicat com arribant allà doncs els van separar.

A la mare i a mí ens van pujar en un tren de mercaderies. A cada poble que paràvem es buidava un vagó de persones que anaven a centres d'acollida. Ens va tocar anar a Pau i allà en un poblet anomenat Lescar ens van deixar. Ens van portar en un restaurant que tenia una mica de masia, i a l'estable ens van posar palla neta i ens van deixar aproximadament unes 50 persones. Recordo lo important que va ser estar protegits sota una teulada. Va aparèixer un senyor amb una nena que ens venia a portar unes mantes i llet.

En general la gent es va portar molt malament i la mare va escoltar com es parlava que si no aconseguien feina en el camp de concentració de Gurs. La mare el primer que va fer va ser anar a demanar feina al restaurant de la Madame Capdevielle i la mestressa li va dir que sí, que es podia quedar, que tindria menjar i habitació. Jo estava tot el dia a la cuina, en una cadireta i la mare ajudava 14 hores a la cuina. Fins que al cap de poc, la mestressa li va dir a la mare que per protegir-me m'havia de quedar a l'habitació. Al dia següent em va deixar a l'habitació i em va tancar en clau. L'habitació era molt petita, amb un llit de ferro, una taula, una cadira i un pot molt gran amb tapa que era un orinal. A més estàvem al mes de Febrer, amb els dies curts, foscos, jo tenia molta por. Vaig passar en aquella habitació tancada tres mesos. En aquella habitació vaig passar un calvari perquè prop d'allà hi havia un camp d'aviació francès de servei comercial i cada dia passaven els avions i jo pensava que ens venien a bombardejar. Després sentia els nens jugant al carrer i jo també volia sortir a jugar i acabava plorant. I per les nits no dormia, perquè quan dormia tenia malsons i tornava a veure els escenes dramàtiques dels

bombardeigs i em resistia a dormir i la mare em renyava. Tinc malsons des de aleshores. Vaig quedar-me tancada a l'habitació fins que una senyora de la centraleta del poble va localitzar al meu pare que estava en el camp de concentració dels Argelers i després al camp de Sant Cebrià. El pare i la mare mantenien correspondència i el pare li deuria dir a la mare que jo no podia estar tancada en una habitació i llavors la mare em va portar a una escola

C: Com va ser la integració a l'escola?

J: Va ser un autèntic calvari. Els nens em rebutjaven i jo no sabia perquè, perquè jo no havia fet res malfet. Nosaltres per ells érem uns assassins, els rojos i tots ens van ficar en el mateix sac i em van tractar molt malament. En aquesta escola va aparèixer una nena de 5 anys com jo, la François, què és la que em va fer costat. Hi havia famílies molt solidaries com la de la François que donaven roba a la meva mare que la François ja no es posava per mí. Això va durar un any perquè vam marxar. La germana de la meva mare també estava a França i el pare insistia en què estiguessin juntes. La François ha estat la única amiga de la infantesa que he tingut en els 10 anys d'exili. L'etiqueta aquesta de *l'espagnole o l'espagnole de merde* sempre la vaig dur amb mí. Els que vam passar la frontera érem sospitosos.

França ja estava envaïda i nosaltres érem sospitosos per tothom: tant pels francesos i anglesos que lluitaven contra el comunisme tant pels feixistes que estaven aliats amb Franco del qual havíem fugit

C: vostè vivia al costat de la França lliure?

J: Al cap de 2 anys a l'any 1941 el pare va poder sortir dels camps de concentració i ens vam reunir amb ell a la zona lliure. A 18 quilòmetres de la franja que separava la zona lliure i la zona ocupada. I el pare es va incorporar a la resistència francesa.

Encara que durant els primers anys de l'exili anaven d'un cantó a un altre per la feina del meu pare, la mare i jo sempre estàvem prop d'una escola. El meu pare sabia que la meva educació havia de passar per l'escola. I també els principis que em van inculcar des de molt petita, recordo sempre paraules com responsabilitat, llibertat, justícia i dignitat. Deia que la meva responsabilitat era anar a l'escola i portar bones notes, que la llibertat és el que jo sentia que

encara que estigués en un país estranger aquella llibertat interior mai l'haviem de perdre. Després pel que fa a la justícia, encara que em maltractessin a l'escola havia de procurar no tornar-me ni tenir rancúnia. La dignitat, la mare sempre deia, tu seràs una nena que aniràs a l'escola amb l'estomac buit però tu seràs la més ben pentinada, això era per ella no perdre la dignitat tot i que vivíem en una casa abandonada amb només mitja teulada i amb rates com conills.. Jo havia de fer molts quilometres a peu. Quan arribàvem a escola tots els nens desaven les seves carmanyoles bora l'estufa i jo no tenia res per deixar. Segons l'època menjava naps o bé castanyes o pel camí robava cols als camps dels pagesos...

Jo només deixava a l'estufa dues pedres rodonetes calentes que me les posava a l'abric perquè anés ben calenta.

També estudiava molt perquè hi havia un plafó molt gran a la classe on cada més posaven els tres millors alumnes i com que la majoria de la gent m'ignorava quan veia el meu nom en el plafó pensava que la gent sabia que jo existia. La veritat és que em sentia molt sola..

Amb tot això el pare se'n va a Burdeos i el va detenir la Gestapo i el van portar a construir el mur de l'atlàntic i la mare va decidir entrar a treballar voluntàriament, vam estar un any i mig presoners dels alemanys.

Quan finalment va acabar la guerra, els francesos van començar a veure'ns d'un altre manera perquè els havíem ajudat a lluitar en la resistència francesa contra els nazis.

C: Com va ser el retorn a Catalunya?

J: Quan al cap de deu anys, la família de Catalunya va començar a contactar amb nosaltres vaig venir a Barcelona a passar un estiu i vaig dir que ja no volia tornar a França. Vaig convèncer als meus pares de tornar i com que el meu pare no tenia delictes de sang, vam tornar a Barcelona després d'un any de molts tràmits.

Pels meus pares va ser molt dur haver de tornar amb Franco. Quan van trobar la situació del país com estava i la germana del pare, la Balbina s'havia tornat franquista que no li donava un cop de mà, tampoc trobava feina perquè l'etiquetaven d'exiliat..

4.2.2 Neus Català

La Neus Català és una dona que té 94 anys que formava part de les Joventuts Socialistes i va viure la guerra civil, l'exili, la resistència francesa i la deportació al camp de concentració de Ravensbrück.

Degut a la seva avançada edat i els seus problemes de salut no em va poder atendre però la seva secretaria em va donar un llibre i un CD que adjunto a l'annex on l'entrevisten i explica la seva història. Aquesta testimoni audiovisual pertany al memorial democràtic de Catalunya.

A l'any 2006, quan li van donar el premi de catalana de l'any va pronunciar les següents paraules:

Estic molt emocionada, penso que hi ha moltes dones que es mereixen aquest premi com jo. El rebo, pensant en totes les companyes que avui m'ajuden a guardar el record, les companyes que van donar la vida per defensar els drets republicans i que van morir als camps de concentració i a totes les companyes que van patir aquí la persecució per defensar la democràcia i la República. És per aquesta raó, que jo accepto, no com a meu sinó per totes les dones del món i de Espanya.

Quins ideals et movien?

Tenia una ideals de democràcia i de justícia, de llibertat, de drets de les dones perquè això ho dúiem molt a dintre nosaltres que havíem conegut la República, a les dones no pas ens van regalar el dret de vot, les dones ens el vam guanyar. Sabíem que si perdiem la república, perdiem les nostres llibertats. Els ideals de justícia i de voler lluitar contra l'enemic, això ens mantenia i com més et castigaven més ganes tenies de desfer-te'n. Ja no pensàvem en nosaltres pensàvem en la humanitat. Ha Espanya ja ho dèiem ``si es perd la Guerra Civil serà la guerra mundial'' i així va ser.

Que va fer quan es va exiliar?

Vam continuar lluitant per ajudar a vèncer els feixistes a la França. S'havia d'alliberar posant obstacles de tota manera als ocupats. Sabotejàvem els vagons de mercaderies, soltàvem els cordons d'alta tensió, feiem saltar les vies del tren, transportar les armes, buscar que poguéssim menjar, portar els partes de guerra...Tot això ho fèiem les dones. Quan parlem de les dones espanyoles a la resistència no podem parlar en centenars sinó en milers.

Vosaltres pensàveu que us podien agafar?

Sí, nosaltres sabíem que si ens agafaven nosaltres podíem anar a parar als camps de la mort. Nosaltres no érem innocents, nosaltres érem conscients del paper que jugàvem, no ho fèiem per aventura, sabíem el que havíem de fer, això ho teníem molt clar.

Que van fer els Alemanys quan us van agafar?

Ens van agafar a l'any 1943 i ens van portar a Llemotges. Allí ens van torturar , encara tinc l'ós del pòmul i del cap trencats.. ens pegaven molt al cap. Els Alemanys ens dèiem que els espanyols teníem el cap molt dur i nosaltres els hi dèiem que teníem el cap molt ple d'uns ideals que no se'n podien ni imaginar, que ells no tenien ni tindrien mai. Les dones els hi dèiem què qui mata a un altre home, no es un home, que allò estava fora del cercle natural, i encara que ens pegaven molt més, nosaltres teníem el gust de dir-los.

Allà on estava, cada dia sortien sis trens de deportats de la resistència, sis trens de ``bestiar``. 80 o 10 persones per vagó.

Quan ens transportaven en tren, treia el cap per la finestra i començava a cantar ``la joven guardia`` o ``el cant dels voluntaris`` per veure si hi havia algun català o espanyol i tornaven el cap

La Neus amb el uniforme de deportada del camp de concentració de Ravensbruck.

Que va passar després?

A l'any 1944 deportar en un tren, cap a mitja nit, a les tres del matí vam arribar al camp de Concentració de Ravensbrück. Ens baixaven del tren a cops de bastó i algunes ja queien mortes, ens van portar corrents cap a un camí i a les portes del camp ens esperaven 10 SS a cada costat. Jo en aquells moments no sé que vaig sentir, és una cosa que tant íntima i tant profunda i tant gran que mai he pogut explicar...Allò era tant tètric, que penso que no hi ha noms. Aquell sobtament d'entrar en un món tètric

Les dones que hi havia en allà ja no estaven vives, eren calaveres que ens miraven. Pensava ``Hi ha mortes que ens estan mirant``

En aquell camp de la mort em vaig deprimir, no menjava res..I els hi deia a les companyes ¿Oi que ens morirem aviat? I em van dir `` tu la primera perquè no menges ni dorms i ens dones mala consciència que ens hem de menjar la teva sopa`` I vaig pensar , doncs s'ha de tirar endavant.

Que és el que et va fer reaccionar?

Que no volia donar-los el gust de morir-me. No morir era un acte de resistència. La consigna que em va dir un dels caps de la resistència que també va ser deportat era que quan em peguessin els alemanys, els havia d'odiar i no sentiria ni la meitat del dolor. Llavors jo sentia aquest orgull. Pensava: ``estic aquí i no m'han matat encara'' i no em vaig deixar abatre.

Quins experiments feien els alemanys amb vosaltres?

Amb una mateixa espàtula de la una a la altre prenien mostres vaginals. Així que prenien mostres d'una tuberculosa com d'una tifoide i allí es passaven un munt de malalties. Això era vergonyós, esgarrifós, por, ràbia..Vam sortir totes d'allà amb el cap abaixat.

Us van tallar els cabells?

A mi *al rape*. Jo tenia els cabells negres i els alemanys tenien predilecció pels cabells negres. Els vestits de deportats que dúiem es teixien amb els cabells de les dones estopes

Com era la vida en aquell camp de la mort?

Ens aixecaven a les quatre i ens donaven un aigua que no era ni calenta. Ells li deien cafè però semblava aigua d'ortigues seques. Sortíem vestides d'aquella manera que no abrigava res. Amb el fred que feia, cada dia queien dones. Vam arribar a estar a 30 graus sota zero!

Una de les coses que s'ha pogut guardar d'aquell camp era un rodolí de 900 quilograms i si les dones l'havien de portar cap avall les aixafava perquè no tenien forces per aguantar aquell pes. Moltes dones van morir amb aquest rodolí.

Vora del camp hi ha un llac que el van fer les dones i nens deportats. Havíem de baixar allà baix, trencar el gel, l'aigua que ens arribava fins als genolls, als aiguamolls que hi havia treure aquell fang negre...Aquell treball durava 14 hores diàries.. allò era matar-te.

A la infermeria no entràvem ni quan ens trobàvem malament. Ens deien que si podíem aguantar no hi anéssim perquè la gent s'hi moria allí. Posaven juntes a una tifoide amb una escarlatina, amb una altre malaltia..Eren moridors.

A vostè que és el que més li va impactar del camp?

Tot, absolutament tot. Quan diuen el infern allò era el infern..I tants mesos..
Dante va descriure el infern però no ha conegut Ravensbrück, ni Mathausen ni
Auswitch.

Veure nens allí, era molt pitjor que nosaltres, aquells nens no havien fet res de mal, nosaltres els havíem oposat i combatut però aquells nens eren innocents completament. Tenien cara de nens però el reflex de vells. Aquells nens quan veien als SS callaven perquè sabien que si es portaven malament els pegarien i torturarien.

Que passava amb les embarassades?

Anaven a la infermeria i donaven a llum i els hi ofegaven al nadó o els hi estavellaven el cap a la paret.

Hi havia un grup que li deien les conilles ¿no?

Eren dones polaqes que feien experiments amb elles. Aquelles els hi donaven de menjar i a canvi els hi treien ossos, nervis, les injectaven enfermetats com el tètanus. I anaven pel camp amb crosses. Algunes es van salvar i encara porten les cicatrius llargues que recorren tota la cama.

Que pensàveu o sentíeu quan estàveu allà?

Les dones que estàvem en aquell camp teníem patiments morals que havíem de superar. Teníem por que els gossos de les SS ens mengessin perquè pensaven que ens si ens afusellaven seria un honor però que ens ataquessin aquells gossos ens feia molta por. Amb la por no es podia viure, ni es pot viure, ni amb l'odi tampoc. També teníem un problema moral alhora de treballar per als enemics. Era horrorós. Les dones fèiem material de guerra per ajudar als nostres enemics. Allò era un càrrec de consciència..

I que vareu fer?

Doncs vam sabotejar-los des de el primer dia. Com que jo havia estat expenedora de cooperativa i em van posar a pesar la pólvora, tenia molta traça i ho feia molt bé, i els alemanys em deien: *Gut, gut!* I jo pensava, ``*Quan te'n vagis ja veuràs*'' i quan es girava doncs posava més o posava menys per descompensar les bales.

I després cap a finals d'abril em van posar en unes màquines i a primers de maig aquelles màquines ja no funcionaven, estaven totes espatllades.

Si m'agafaven jo sabia que em penjarien.

Que pot fer una carícia a temps?

I tant que pot fer! Surts del món en el que estàs. Saps que hi ha una persona que t'estima, què hi ha una persona humana que és com tu. Això pot salvar moltes vides. La cultura i la solidaritat van fer la barrera que no van poder traspasar mai els nazis i això ho vam mantenir les poques que vam sortir.

Van haver-hi esterilitzacions al camp?

Sí. I a nosaltres quan vam marxar al *comando de treball* ens van posar una injecció a l'any 1944 i les regles no em van vindre fins a l'any 1952

L'alliberament va ser una alegria?

Per mi no. Perquè ja havia fet els dies que tenia que morir. Veia que Espanya no estava alliberada. Dintre de mi no vaig sentir res. Igual que no sé explicar que vaig sentir a l'entrada tampoc sé explicar que vaig sentir a la sortida. Vaig quedar buida completament, no reaccionava

Jo tenia molta por de quedar-me embarassada perquè pensava que els transmetria la meva bogeria. Tants mesos allà vulguis o no trastoquen a tothom Moltes vegades somiava amb el camp però no hi era jo, hi eren els meus fills. I plorava, plorava. Allò era insuportable.

6. CONCLUSIONS

Dur a terme aquest treball no ha estat gens fàcil, però el resultat de la recerca ha valgut molt la pena. Estic satisfeta del treball que he realitzat durant aquests mesos perquè quan vaig plantejar-me la hipòtesi inicial no pensava que aquest treball pogués superar les meves expectatives i ho ha fet. La meua hipòtesi inicial era que les dones al primer terç del segle XX, havien aconseguit una sèrie de drets que durant la Guerra Civil Espanyola van lluitar per a garantir-los i que amb el inici del llarg període franquista tots aquells avenços respecte la condició social i política de les dones es van perdre.

El període del bienni transformador del govern republicà (1931-1933) va concedir a les dones el dret de vot, també va introduir reformes laborals i educatives, es va establir el matrimoni civil i el dret de divorci. Malgrat tots els esforços per igualar la condició de les dones a la dels homes, aquestes reformes no van ser suficients per a canviar la mentalitat de la societat, encara tradicional, amb ideologies patriarcals i masclistes profundament arrelades. He pogut comprovar que per a les dones no va ser gens fàcil treure's aquest estigma ni tampoc gens fàcil d'aconseguir ser considerades ciutadanes de ple dret.

La revolució va alterar la quotidianitat de les dones i els estils de vida tradicionals. La guerra va comportar una ràpida transformació d'imatges i símbols com la de la miliciana que va ser molt innovadora i va trencar amb les normes de comportament tradicional. No obstant, aquesta figura tant projectada mostra que de fet el model de dona soldat va ser poc representatiu i que no introduïa una imatge nova sobre les dones sinó un símbol de guerra i de revolució. La imatge de les milicianes estava destinada a convertir-se en missatge dirigit als homes per estimular el compliment del seu deure com a soldats en el front. La imatge que sí que era més representativa de les dones, era la mare combatent de la supervivència civil.

D'altra banda, la vida quotidiana a la reraguarda de la zona republicana es va anar complicant a mesura que anaven passant els mesos, el bloqueig de les comunicacions va comportar moltes dificultats per accedir a productes de primera necessitat, va començar a haver-hi un estricte racionament, va augmentar l'atur i va començar a haver-hi desplaçaments de refugiats que van

dificultar la situació. Les dones es van veure obligades a adquirir productes mitjançant el mercat negre, l'estraperlo, o bé marxant de les ciutats als pobles en busca d'aliments bàsics per a les seves famílies. A aquesta complicada situació, s'han de sumar els bombardejos intermitents sobre la població civil indefensa que convertien la vida quotidiana en un autèntic calvari.

Pel que fa el treball les dones, va esdevenir una peça clau per a sustentar l'economia i per a mantenir els nivells de producció. La República, les encoratjava per a integrar-se en llocs de treball tradicionalment masculins. Però com a element crític, vull objectar que totes aquelles tasques que feien les dones, mai van ser considerades pel govern com un treball. Tot i que va haver-hi un intens debat entre associacions femenines, sindicats i governs mai es van remunerar aquestes feines.

L'element sustentant de la resistència civil va ser el paper que van desenvolupar milers de dones a l'assistència socio sanitària. Un elevat nombre de noies voluntàries es van oferir per ajudar a hospitals civils o per anar al front. Assistir als ferits dels bombardejos, als soldats, mirar d'atendre a milers de refugiats d'altres parts del país, tasques d'auxili i assistència infantil. Tot i que les tasques que feien aquestes noies eren molt complexes, aquestes experiències van ser alliberadores perquè sentien que contribuïen en la causa antifeixista i feien coses de profit.

Respecte a l'associacionisme, aquest reflectia el dinamisme femení. Les associacions per tant, van ser un instrument que canalitzava l'actuació política i social de les dones. Hi havia un alt nombre d'organitzacions antifeixistes que reflectien d'una banda les ganes que les dones tenien de sortir de les esferes privades i projectar-se de manera social i d'altra banda la polarització política cada vegada més evident en el bàndol republicà. Les associacions femenines antifeixistes tenien més divergències que punts en comú, sobretot pel context polític i pel paper social que les dones havien adquirit durant la guerra. Així doncs, l'associacionisme femení en general va optar per no utilitzar discursos rupturistes i transgressors sobre la condició social de les dones sinó tot el contrari van fonamentar la imatge de les dones combatents, mares i esposes, heroïnes de la reraguarda. Això era propici pel context històric que Espanya estava vivint perquè més que intentar canviar el model de les dones, el que es

pretenia a través d'aquestes organitzacions era que les dones contribuïssin a guanyar la guerra.

Pel que fa a l'exili republicà, que es va produir entre finals de gener i principis de febrer, els països que van rebre major nombre d'exiliats van ser Mèxic i França. Es calcula que van ser mig milió de persones, de les quals 170.000 eren majoritàriament dones i criatures. És aquí on va començar un nou drama, el de l'exili amb testimonis tant dramàtics com el de la Josefina o la Neus Català.

Personalment, crec que els testimonis orals i les entrevistes són el que m'han aportat més. La informació que et donen els testimonis que han viscut i sobreviscut a la guerra i a l'exili no t'ho aporta un llibre d'història on poques vegades llegim testimonis tant valuosos. Les dones en esclatar la revolució van veure l'oportunitat de lluitar per aconseguir una nova condició social i per suposat per contribuir en la victòria de la guerra.

Finalment apuntar que durant la dictadura, el regim feixista va eliminar aquella part de la història on les dones havien aconseguit tenir veu. Durant els 39 anys que va durar la dictadura es va educar a les joves sota els preceptes del nacionalcatolicisme, amb una ideologia clarament discriminatòria i masclista. Però amb el inici del moviment feminista a Espanya, als anys setanta, es va començar a reconstruir la memòria històrica i es va descobrir el compromís de moltes dones republicanes amb la democràcia i els drets de les dones. Tot el que van fer les dones durant la Guerra Civil Espanyola, les experiències innovadores, la lluita pel reconeixement del drets de les dones i els grans esforços socials i bèl·lics durant el conflicte van ser un llegat pel futur del moviment femení, que va lluitar per la democràcia, la llibertat i l'alliberament de les dones. Hi ha una frase de la Dorothy Parker que m'agrada molt. Diu així: *Les dones als darrers setanta anys han lluitat, estant lluitant, per alguna cosa més que les seves vides. Han lluitat, estant lluitant, per l'oportunitat de viure-les* Les dones republicanes van lluitar, no només per sobreviure i contribuir en l'esforç social i bèl·lic sinó per l'oportunitat de garantir els seus drets i viure les seves vides amb la mateixa condició que l'home. El paper de les dones durant la guerra civil espanyola i com van ser silenciades, sotmeses i anul·lades durant el franquisme és una part de la memòria històrica que no es pot silenciar.

7. BIBLIOGRAFIA

Llibres consultats

- NASH, Mary: (2006) : `` *Las mujeres republicanas en la Guerra Civil* `` editorial taurus
- NASH, Mary (1988): ``Política, condició social i mobilització femenina: Les dones a la Segona República i a la Guerra Civil `` a *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*. Barcelona, Generalitat. Comissió interdepartamental de promoció de la dona. 1988. pàg. 243-264
- NASH, Mary (1975): `` *un segle de treball femení a Catalunya*`` Generalitat de Catalunya, departament del treball.
- MANGINI, SHIRLEY (1995) `` *Recuerdos de la resistencia, la voz de las mujeres de la Guerra Civil Espanyola*``. Editorial península Traducció de Teresa Kennedy. L'edició original d'aquesta obra fou publicada per Yale University Press amb el títol, *Memories of Resistance: Women's Voices from the Spanish Civil War*
- MARTINEZ, JOSEBE (2007): `` *exiliadas, escritoras, Guerra civil y memoria* `` editorial montesinos
- AGUADO, Anna ; NASH, Mary; TAVERA, Susana; CENARRO, Angela; MOLINERO, GINARD, David (2011): `` *Dona, Guerra Civil i Franquisme*``. Edicions documenta balear
- DEPARTAMENT D'EDUCACIÓ: *Han bombardejat una escola!, testimonis de L'escola del Mar*
- ABELLA, Rafael (2004): `` *la vida cotidiana durante la guerra civil* ``: *La España Republicana*
- ESLAVA GALÁN, Juan (2009): *Los años del miedo*
- M. GARCIA Sebastian, C.GATELL ARIMONT, J. PALAFOX GAMIR, M. RISQUES CORBELLA: *Història d'Espanya ; vicens vives batxillerat*
- CAMPOAMOR RODRIGUEZ, Clara(1981) *El voto femenino y yo: Mipecado mortal*. Barcelona: LaSal, Edicions de les Dones.
- CUEVAS GUTIERREZ, Tomasa (1986). *Cárcel de mujeres*. 2 vols. Barcelona: Ediciones Sirocco, 1986. *Mujeres de la resistencia*.
- DONA, Juana (1978). *Desde la noche y la niebla (mujeres en las cárceles franquistas)*. Madrid: Ediciones de la Torre

- MONTSENY, Federica (1949) *Cien días en la vida de una mujer*. Toulouse: Ediciones Universo
- PÀMIES, Teresa. (1974) *Cuando éramos capitanes (memorias de aquella guerra)*. Barcelona: DOPESA,
- RODRIGO, Antonina (1979) *Mujeres en España: Las silenciadas*. Barcelona: Plaza y Janes,
- SCANLON, Geraldine. *La polémica feminista en la España contemporània*

Adreces web consultades:

- <http://www.memoria-antifranquista.com/>
- http://elpais.com/diario/2005/02/07/cultura/1107730801_850215.html
- http://www20.gencat.cat/docs/icdones/serveis/docs/exposicio_lluita_viure_panells.pdf
- http://www.upf.edu/politiques/_pdf/TreballsIIPremiLluch/Donesdeciutadanesasotmeses.pdf
- http://clio.rediris.es/exilio/mujerex/mujeres_exilio.htm
- <http://anc.gencat.cat/>

Enllaços interessants a Youtube:

- <https://www.youtube.com/watch?v=enHHQEBfwn4>
- http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=5rmWEc_Iqrg

Pel·lícules

- Las trece rosas (2007) dirigida per Manuel Emilio Lázaro
- La voz dormida (2011) inspirada en la novel·la de la Dulce Chacón i dirigida per Benito Zambrano
- Libertarias (1996) dirigida per Vicente Aranda Ezquerro
- Tierra y libertad (1995) dirigida per Ken Loach
- El viaje de Carol (2002) dirigida per Imanol Uribe
- La lengua de las mariposas (1999) dirigida per Jose Luis Cuerda
- Pa negre (2011) dirigida per Agustí Villaronga